

Az Erdélyi magyar szótörténeti tár megjelenésének feleútján*

1.1. Amikor azon gondolkoztam, hogy milyen cím alá is foglaljam az Erdélyi magyar szótörténeti tárral kapcsolatos mondanivalómat, önkéntelenül is Áprily Lajos szép költeményének, a *Túl ötven erdőn* címűnek sorai jutottak eszembe: „Áll mögöttem ötven erdő | ötven évem rengetje.”

Valahogy így volt Szabó T. Attila is, amikor ötven év levéltári gyűjtőmunkája után hozzáfogott, hogy az erdélyi magyar szók félévezredes rengetegét átfussa és velük meg bennük anyagi és szellemi világunk múltját feltárja. Ő — sajnos — már nem érthette meg, hogy a „ritkulásig” eljusson, mert nagy műve körülbelül harmadrészének megjelenése után elhunyt. A maga köré vont tanítványaiból és kollégáiból azonban olyan összeforrott szerkesztői munkaközösséget nevelt ki, amelyik elhunytá és csaknem tízévi kényszerszünet után egyszerre két, az V. és a VI. kötet megjelenésével bizonyítja, hogy hű maradt tanítómesteréhez és a magyar szótörténeti kutatások hagyományaihoz. Nagy segítséget jelentett és a mozdulatlanság állapotából lendített ki az, hogy a Magyar Tudományos Akadémia részéről Benkő Loránd akadémikus felkarolta a Tár ügyét, az Akadémiai Kiadó igazgatója, Zöld Ferenc pedig fedezve a további kötetek kiadásának költségeit, a Kriterion Könyvkiadóval közösen megjelentette az V. és a VI. kötetet. Hálátlanság volna részünkről, ha nem idéznők fel Szabó T. Attilának az I. kötet Előszójában írt sorait, hogy „a tervezetőnek hálás elismeréssel kell adóznia a Kriterion Könyvkiadó vezetőségének és elsősorban igazgatójának Domokos Gézának, hogy a vállalkozás tudományos jelentőségét felismerve e szótörténeti adattár közzétételének nem csekély gondját-terhét magára vállalta.”

Az 1993. év tehát a Szótörténeti tár megjelentetésében sikerévről mondható. A VI. kötet megjelenésével pedig a Tár a szóanyag közlésében a feleútig jutott — a *k* betűvel kezdődő címszók feléig a *kizöldülhet* címszóval bezárólag. Hogy néhány számadattal is szemléltessem az eddigi szerkesztők tevékenységét, álljon itt a kötetenként megszerkesztett címszók száma: I. kötet 7223, a II. kötet 6150, a III. kötet 5431, a IV. kötet 6501, az V. kötet 4732, a VI. kötet 6653, az IV–I. kötet összesen 36 690 címszót tartalmaz.

* Elhangzott az Erdélyi Múzeum Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának felolvasó ülésén 1994. március 25-én.

1.2. Most, hogy a Szótörténeti tár szerkesztése és köteteinek megjelenése a feleültig és még azon túl is jutott, helyénvalónak látszik, hogy visszatekintsünk az eddig megtett útra, seregszemlét tartsunk a szerkesztői munkaközösség összetétele fölött, és szóljunk a szerkesztésben érvényesített szempontok alakulásáról.

A Tár alapanyagát magába foglaló milliányi cédulát Szabó T. Attila ötven év levéltári gyűjtőmunkájával, fáradszhatatlan szorgalommal vetette papírra tintával a Kelemen Lajostól már nem használt tollhegyekkel, amelyek — ahogy egyszer nekem elmesélte — pontosan megfelelték az ő tollvezetésének, s ezért Kelemen Lajostól gyufásskatulyában összegyűjtve „örökölte”, mintegy folytatva a levéltári kutatásban mesterének adatgyűjtő szenvedélyét. Az évtizedek során összegyűlő adalékokból írta meg kisebb-nagyobb cikkeit, tanulmányait, amelyek hat kötetben Válogatott tanulmányok, cikkek címen, valamint önálló kötetekben monográfiákként jelentek meg.

A szótörténeti adalékok szótárrá szerkesztésének gondolata csak életének utolsó évtizedeiben — a 60-as években — körvonalazódott benne. Az első kötetet még egymaga szerkesztette és csak a román és a német nyelvi értelmezéshez kapcsolt be két munkatársat: Kelemen Bélát és engem. Közreműködött még felesége Csáti Éva az egészségügyi, fia, Szabó T. E. Attila a biológiai értelmezések ellenőrzésével, a céduláknak címszó szerinti rendezését pedig ikertestvérére, Szabó Juditra bízta. Mint-hogy azonban az első kötet szerkesztése és nyomásra való előkészítése öt évet vett igénybe, a szerző belátta, hogy ezt a munkát egymaga nem végezheti, mivel ennyi időt nem szánhat egy-egy további kötet megszerkesztésére, már csak azért sem, mert — amin't mondta — ő már „hetvenedik” vagyis a hetvenedik életévébe lépett. A II. kötet-től kezdve a folytonosság és az ütemes munkavégzés biztosítása érdekében szerkesztő-munkatársakat vont maga köré. Neve mellett ott állott Kósa Ferenc, Vámszer Márta, Vigh Károly, Zsemlyei János és Nagy Jenő neve, hirdelve, hogy az időszerű, nagy-szabású egyéni tudományos vállalkozás magához vonzza a munkatársakat. Ez a munkaközösség azóta tizennégy főre gyarapodott: a III. kötet megszerkesztésében az előbbiekhöz csatlakozott B. Gergely Piroska, Zs. Maksay Mária, P. Dombi Erzsébet, a IV. kötet szerkesztésében rajtuk kívül Szabó Zsolt vett részt. Az V. kötet régi-új szerkesztő-munkaközössége Daly Ágnessel és Seres Zsófiával, W. Török Judittal és Kürti Miklóssal bővült, a VI. kötetét pedig P. Bodrogi Katalinnal, K. Tichy Magdával; összesen tehát 15 szerkesztőt tüntethetett föl a belső címlap. Viszont gyászkeretben jelent meg Mesterünk neve, aki már nem érhetette meg az V. kötet megjelenését, noha ennek kézírata már két évvel halála előtt nyomásra készzen volt. Ugyancsak gyászkeretbe foglalva láthattuk Vigh Károly szerkesztőtársunk nevét. Benne munkaközösségünk egyik igen értékes és szorgalmas szerkesztőt veszített el — a II. kötet címszavainak több mint felét ő szerkesztette meg. Közben elhunyt a román értelmezéseket végző Kelemen Béla, akinek munkáját Szász Lőrinc folytatja. A múlt évben veszítettük el kedves és szorgalmas munkatársunkat W. Török Juditot.

Egyéni megfontolásból, életkörülményeiknek alakulása miatt léptek ki a közösség-ből P. Bodrogi Katalin, K. Tichy Magdolna és Seres Zsófia. Helyükre olyan kiváló

munkatársak léptek mint Kiss András, aki már a II. kötettől kezdve értékes lektori munkával járul hozzá a levéltári anyagban való tájékozódáshoz és jogtörténeti kérdések tisztázásához. Hatalmas segítséget kapott a munkaközösség Szabó György bekapcsolódásával, aki széles körű klasszika-filológiai ismereteivel a XVII–XIX. századi erdélyi magyar hivatalos nyelvben feles számmal előforduló latin kölcsönszók jelentésének tisztázásával is segíti a szerkesztők munkáját. Szerkesztői tevékenységük eredményeit a VII. kötet fogja megmutatni. Úgyszintén a Kabán Annamáriaét és a Szilágyi N. Éváét is, akik rövid együttműködés után kiléptek a munkaközösségből. T. Szabó Csilla a múlt évben kapcsolódott be a Tár munkálataiba, miután Magyarországon az Erdélyi Múzeum Egyesület ösztöndíjasaként elsajátította a szótárszerkesztés sok figyelmet, odaadást, alapos felkészültséget megkívánó, olykor fárasztó munkáját, és megismerte a múlt magyar nyelvének elámitóan szép, ódon veretű és árnyalatokban gazdag voltát.

1.3. A Tárban érvényesített szerkesztői elveket és eljárásokat Szabó T. Attila dolgozta ki, és az első kötet megjelenése előtt több dolgozatban közölte (NyÍrK. 16: 121–131 és az ott idézett irodalom), és a legjelentősebb magyarországi nyelvészekkel megbeszélte. Elképzeléseit általában helyesnek találták és elfogadták. Ő viszont tudta, hogy a Tár I. kötetének anyaga és a címszók szerkezeti felépítése tekintetében — bár minden eddigi magyar nyelvtörténeti szótárral összehasonlítva jóval többet és újabbat nyújt, nem tekinthető mintának a további kötetek kidolgozásában, ezért mind az adalékok számának csökkentésére, mind a szócikkek megszerkesztésére vonatkozólag több ízben utasította a szerkesztőket, anélkül, hogy ezzel megzavarta volna a szótári munka alapvető felfogását és egységét. Ezekről a kérdésekről valamint a Tár munkálatainak technikai kérdéseiről Kósa Ferenc szerkesztő munkatársunk számolt be: Az Erdélyi magyar szótörténeti tár munkálatairól szóló előadásában és a NyÍrK-ben megjelent cikkében (35:125–131).

Szabó T. Attila, míg a munkaközösség munkáját vezette, nagyon vigyázott arra, hogy a szócikkekkel kapcsolatos megjegyzéseivel a szerkesztők egyéni álláspontjait és megoldási elképzeléseit ne fojtja el, s ahol úgy érezte, hogy vitatható lehet álláspontja, mindig kikérte a munkatársak véleményét, vagyis — ahogy mondta — a „kollektív bölcsesség” elvét alkalmazta. Ha viszont valaki is érzékenyen vette tudomásul észrevételeit, arra kérte, hogy tekintsen el egyéni „sérelmétől”, és a Tár ügyét tartsa mindenkor és minden esetben szem előtt.

Így is lett: Szabó T. Attila halála után a munkaközösség továbbra is együtt maradt és feladatának tekintette, hogy életművét továbbfolytassa és a befejezéshez közelebb vigye. Ebben a munkában döntő szerep jutott Vámszer Mártának, aki elvállalta a szótárszerkesztés legnehezebb részét: a szerkesztők szerkesztményeinek az átnézését, helyesbítését és kiegészítését, ahol kellett. Tovább menve ő rendezi össze a legépelet kéziratokat, és készíti elő nyomásra. Mindezek mellett időt szakít, hogy fokos kéziratkötegekkel gazdagítsa a Tár szócikkeinek számát. A kiadóval kapcsolatos adminisztratív munkákban (a kiadóval való levelezéssel, a korrektúrák utaztatásával) mellette állunk mindnyájan, hogy ezektől őt tehermentesítsük. A több százezres nagyságrendű

cédulaanyag rendezésének, a szerkesztők számára szükséges címszók szerinti beosztásának fárasztó és sok türelmet igénylő munkáját a kezdetektől Szabó T. Attila ikertestvére Szabó Judit, a mi kedves Dodónk végezte egészen a 80-as évek elejéig, majd külföldre távozásával — két éve halt meg Svédországban — Fodor Irén vállalta ezt a munkát, őt pedig Incze Andorné váltotta fel és a mai napig is ő készíti elő címszónként a szerkesztők számára az anyagot.

A munkaközösség most a VIII., illetve a IX. kötet szócikkeit szerkeszti, vagyis az *m*, *n*, *ny*, *o* betűkkel kezdődő címszókat. Számításunk szerint a Tár teljes sorozata tizenkét kötetből állna, kötetenként körülbelül ilyen megoszlásban: a VII. kötet a *k* betűs címszókat végig és az *l*, *ly*, *ma*- kezdetűeket tartalmazná; a VIII. kötet az *m* betűvel kezdődőket végig (tehát *me*-, *mo*-, *mö*-, *mu*-, *mü* kezdetűeket); a IX. kötet az *n*, *ny*, *o* betűs; a X. kötet az *ö*, *p*, *r*, *s* betűsöket; a XI. kötet az *sz*, *t*, *ty*, *u* betűs címszókat; a XII. kötet az *ü*, *v*, *z*, *zs* betűvel kezdődő címszókat tartalmazza. Kiegészülne a sorozat még egy pótkötettel is, amelyben az esetleg be nem szerkesztett címszók lennének. Időben ez a munka, ha a mostani kiadási lehetőségek és a munkatársak munkauteme megmarad és reméljük, hogy még fokozódik, és a munkaközösség összetételében olyan változások nem történnek, amelyek a munkálatok folytonosságát megzavarnák, körülbelül 6-8 évig tartana. Tehát az ezredfordulóra készen lehetne az Erdélyi magyar szótörténeti tár teljes sorozata.

2.1. Előadásom második részében azzal a kérdéssel foglalkozom, hogyan vált valóra a Tár megteremtőjének az a törekvése, amelyet ő a Tár rendeltetése címen az I. kötet bevezető soraiban így fejezett ki: „Nem egyoldalúan csak nyelvtudományi célkitűzéssel, illetőleg rendeltetéssel készül ez a Tár, habár — az erdélyi magyar írásbeliségen belül maradván — elsősorban az erdélyi magyar nyelv szókincsanyagának életére, a szavak alakjára, jelentésbeli, mondattani, sőt stilisztikai viselkedésére nézve igyekszik mentől több, mennél megbízhatóbb adalékot szolgáltatni. A nyelvtudomány érdeklődési körén túl azonban történeti anyagot szándékozik nyújtani, szállítani minden olyan tudomány számára, amely a történetiség igényével vizsgálja az érdeklődési körébe került kérdéseket. Különösen figyelemre méltó nyelvi és szokásismereti anyagot szolgáltat a Tár a történettudomány, valamint a történeti néprajz művelői számára.

A szigorúan szaktudományi érdekeken túl még legalább két vonatkozásban jelenthet e szótár megjelenése segítséget: a levéltári kutató és a szókincs, a nyelv gazdagítására törekvő író számára. Ami az első vonatkozást illeti: mindmáig nem állt rendelkezésre egy olyan szótári segédkönyv, amely az erdélyi történeti szóanyag értelmezésében — a magyar anyanyelvű levéltári kutatókon kívül — a román és a német (szász) kutatókat is segítse. Talán nem joggal e Tár szerkesztőjének az a vélekedése, hogy e Tár kötetei valamelyes mértékig e tekintetben is hiányt pótolnak. Mindemellét a szerkesztő véleménye szerint a szókincs gazdagításán, veretessé tételén buzgólkodó író is a régi erdélyi magyar nyelv gazdagságától, szemléletességétől, finom árnyaltságától serkentve e Tár adalékaiból talán gazdagíthatja a mai irodalmi nyelv szókincsét” (i. h. 12).

Nincs sem hely sem idő arra, de módomban sem áll, hogy számba vegyem azt a feles számú ismertetést, méltatást, amelyet Szabó T. Attila a Tár egyes kötetének megjelenése során kapott (csak zárójelben jegyzem meg, hogy az első kötet megjelenése után 53 sajtóközlemény látott nyomdafestéket, ezek közül csak tíz jelent meg a romániai és külföldi szakfolyóiratokban, a többi a széles körű olvasóközönség igényeire tekintő sajtótermékekben), s azóta a Tárra vonatkozó közlemények száma meghaladta jóval a százat.

Ezúttal három tudomány: a nyelv-, a történet- és a néprajztudomány négy neves képviselőjének véleményéről szólnék röviden: hogyan értékelték ők a Tárban közölt történeti szóanyagot szaktudományuk szempontjából, vagyis miért forrásmű a Tár?

2.2. A magyar nyelvtudomány részéről IMRE SAMU akadémikus mondta el először véleményét a Tár első kötetéről, és fejtette ki nézetét a szerkesztéssel kapcsolatban (Nyr. 99: 484–486). Kiemelte a címszavak adatolásának gazdagságát, a hozzájuk csatlakozó érdekesebbnél érdekesebb szókapcsolatok sorát. Így azután — állapította meg IMRE — egy-egy szócikkből valóban élénk tárul a szó teljes élete — formájában és tartalmában egyaránt. Ez pedig óriási nyereség a kutatók számára — mégpedig nem csupán a szótörténet, hanem a történeti hangtan, alaktan, mondattan, sőt a történeti nyelvjárásban kutatója számára is. Ugyanakkor felhívta a szerkesztő figyelmét arra, hogy — idézem — „bánjon talán egy kicsit szűkmarkúbban az adatok közlésével”. Ezt az észrevételt Szabó T. Attila meg is szívelte és a Kriterion Könyvkiadó akkori szerkesztője, Szilágyi N. Sándor megjegyzéseit is figyelembe véve — főleg a terjedelmre vonatkozókat — utasította a szerkesztőket, hogy a címszónak egy-egy jelentése alá nyolcnál több adalékot ne szerkesszenek be, kivéve ha olyan adalékok adódnak, amelyek hangtani, alaktani és jelentéstani szempontból sajátosak volnának.

Még hangsúlyozottabban emelte ki a köznyelv és a nyelvjárások egymáshoz való viszonyának vizsgálatában a Tár jelentőségét KÓSA FERENC, amikor rámutatott arra, hogy „a nyelvjárás-történeti stúdium számára a Tár fölötté becses anyagot szolgáltat, így a rendelkezésre álló adatok sokasága megvilágítja a mezőségi *a-zás*nak a régiségben való nyelvi és földrajzi elterjedését. Azt mondhatjuk — állapítja meg —, hogy e szótár alapján századonként nyelvföldrajzi térképeket készíthetünk a legfontosabb hangtani, alaktani, szókincsbeli jelenségekről” (NyÍrK. 20: 106). Efféle térképeket közölt SZABÓ T. ATTILA is a Válogatott tanulmányok, cikkek II. kötetében (A szó és emberben): A *kalák* és a *kalács* szóbokra (243–250); Szótörténeti észrevételek a *kaláka* kölcsönszó életéhez (uo. 251–272); *Becstelen, bestelen* (uo. 278–284); A *cibóka* tájszó és alakváltozatai (uo. 289–298), A *felimeg*, a *fersing* és rokonságuk (uo. 303–329) című cikkeiben és másutt.

2.3. A néprajztudomány részéről a kiváló néprajztudós GUNDA BÉLA hívta fel a figyelmet a Tárban rejtekező igen gazdag történeti néprajzi adalékokra. „A Szótörténeti Tár — idézem — nemcsak »szócikkek« gyűjteménye, hanem gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténeti gyöngyszemek örök értékű foglalata. (...) A munka (...) nemcsak a magyar néprajz művelőit segíti, hanem mindazokat, akik a Kárpátok

különböző népeinek műveltségét, intézményeit, az ottani bonyolult, egymást keresztező műveltségi rétegeket és áramlatokat vizsgálják akár a vlach pásztorkodásról, céh- és bányászletről, az erdőirtásról, középkori természetű növényneveinkről, az adózási rendszerről, a XVII–XVIII. századi iparos szerszámokról, a jogszokásokról vagy hiedelmekről van szó. (...) Ha tartalmilag és tárgyilag rokon szócikkek anyagát össze-ötvozzük, akkor a XV–XIX. századi erdélyi népelet, foglalkozások, jogi szabályok és szellemi törekvések monográfiája tárul elénk.” Kiemeli, hogy „valóságos kincsbányák a viseletre és az ételekre vonatkozó szócikkek”, végül azt állapítja meg, „hogy a Tárnak mindennapi munkaeszközüinknek kell lennie” (NyT. 99: 486–488).

2.4. A történettudomány részéről BENDA KÁLMÁN kiemelte, hogy a szerző „újítása és roppant érdeme, hogy időben és helyileg pontosan meghatározott idézetei révén az élet egészére, elmúlt korok gazdasági és társadalmi viszonyaira, műveltségi körülményeire és gondolkodására is ablakot nyit. Ennyiben a Tár nemcsak nyelvészeti, hanem történeti munka is. (...) A Tár gazdag idézetanyaga lehetővé teszi, hogy a történeti élet egy-egy területét szinte teljesen rekonstruáljuk” (uo. 490). Erre például az öltözködésre vonatkozó adalékok gazdagságát hozza fel, de — jegyzi meg — ugyanilyen gazdagon ömlik az anyag a szélesebb értelemben vett művelődéstörténelem bármelyik részében. Végül megállapítja, „hogy a Szótörténeti Tár a megjelent I. kötetéből ítélve, a teljes mű az erdélyi tudomány legnagyobb és legidőtállóbb alkotásai között foglal majd helyet, s a magyar nyelvtudomány egésze is alighanem a legelőkelőbb helyek egyikét tartja fenn számára. De nem túlozunk, ha azt mondjuk — folytatja BENDA — jelentősége legalább akkora történeti, művelődéstörténeti vonatkozásban. Sokkal több, mint valamely általános értelemben vett szótár, nem is szótár már, hanem lexikon, az erdélyi, sőt az egész magyar nyelvterület eddigi legnagyobb művelődéstörténeti forrásgyűjteménye, enciklopédiája.” (...) „A kiadvány kézikönyve lesz mindazoknak, akik a XVI–XIX. századi magyar művelődés történetével foglalkoznak, azt kutatják vagy az iránt érdeklődnek” (uo. 491).

Az erdélyi magyar tudomány- és művelődéstörténet ismert kutatója és kiváló ismerője, BENKŐ SAMU is kiemelte, hogy a nyelvtörténeti kutatáson túlmenően a Szótörténeti tár azt is jelzi, hogy mostantól kezdve a társadalomtudományok művelőinek, ha nem akarnak szemet hunyni a történetiség kötelező elve felett, az erdélyi múlttal érintkező valamennyi munkájuk rendjén kezük ügyébe kell helyezniük ezt a művet. Böven ömlő történeti adalékait be kell építeniök szaktudományuk eredményei közé. Majd a szótárban „rejtekező” — a régi erdélyi magyar nyelvnek ezt a szép szavát Szabó T. Attila állandóan használta beszédében és írásaiban — nyelvi gazdagságra, fordulatosságra és árnyaltságra hívja fel a figyelmet, arra, hogy a Tár mellett, hogy több szaktudomány nélkülözhetetlen munkaeszköze „olvasmánynak is remek”, mert a szaktudományban járatlan olvasó is úgy veheti kezébe és forgathatja, hogy az nemcsak tájékoztatja egy-egy szónak a múltjáról, hanem a sok példamondatnak köszönhetően a felhalmozott nyelvi szépségekben gyönyörködhetik is. (...) Persze ezt a szótárt nem úgy olvassuk — jegyzi meg — mint a regényeket, hanem úgy mint a versköteteket.

Hosszasan elidőzünk egy-egy szónál, intellektuálisan és érzelmileg kitérülünk a sorok előtt, hogy azok a versek strófáihoz vagy a hangulatfestő költői képekhez hasonlóan szűrődjenek belénk. Képzletünket röptére engedjük, hogy a régi szavak nyomában bekalandozhassa a régi századokat. S ha tollunk hegyére buggyan a szavak egyike-másika, már arról is számot adhatunk, hogy e szótár nemcsak a történeti megismerést, hanem a stilisztikai felfrissülést is hathatósan szolgálta” (A Hét 6 [1975]: 39).

A hazai történészek közül legutóbb az erdélyi gazdaság- és ipartörténet valamint a munkás- és parasztmozgalmak ismert és kiváló kutatója, EGYED ÁKOS fejtette ki gondolatait a Tárnak a felhasználásáról, elsősorban történettudományi hasznosításra vonatkozólag. (Adattár és forrásmű: Utunk 1984. 42. sz.). A Tár IV. kötetéből vett példákön szemléltette azt, hogy a Tár szókincsanyaga olyan forrásokból származik, amelyek „bátorítóan hatnak a társadalomtörténet művelésére.” A kutató — írja — kihasználhatja a köteteknek azt az eléggé nem méltányolt adottságát, hogy bennük e g y ü t t (kiemelve!) vannak a társadalom hajdani élete dolgokra, tárgyakra, viszonyokra, folyamatokra, művelődésre, gondolkodásmódra vonatkozó nyelvi kifejezésformái s a hozzájuk tartozó adatok. Rámutatott arra, hogy a nyelvi valóságnak a múltbeli társadalmi valóság talajára való átvétele csak akkor vezet eredményre, ha egy szócsaládba (fogalomkörbe) tartozó szócikkek anyagát a kutató e g y ü t t veszi számba. Állítása igazolására próbát tett és kicédulázta a *falú*, *ház* és *gazda* címszót, valamint ezek származékainak adalékanyagát, majd a cédulákat úgy csoportosította, hogy azok a régi falu életére nyújtsanak lehetőleg jellemző tudósításokat. A kísérlet eredményét biztónak mondta. Megállapításai tehát igazolták Gunda Béla fentebb idézett észrevételeit is.

2.5. A Szótörténeti tárról írt méltatások csaknem mindenike dicséretre méltónak és helyesnek tartotta azt, hogy a címszók magyar nyelvi értelmezésén kívül a román és a német nyelvi értelmezések segítik a román és német (szász) kutatókat munkájukban. KISS ANDRÁS gyakorlati példákkal igazolta, hogy milyen helytelen értelmet kaphatnak azok a magyar nyelvű szövegek, amelyeket a magyar nyelv szókincsének egyes történeti elemeit nem ismerő kutató román vagy német fordításban szándékozott közölni. „Minden olyan kutatónak, — állapítja meg KISS ANDRÁS — aki régebbi forrásokkal dolgozik, ma már elengedhetetlenül egy olyan szótárral is kell rendelkeznie, amelyben megtalálja a régi nyelv szavainak értelmezését nemcsak magyarul, hanem románul és németül is. Ezt a feladatot teljesíti a Szótörténeti tár hazai forráskutatásaink ma már nélkülözhetetlen munkaeszközeként” (Művelődés 32 [1979]: 8: 40).

3.1. Végül még arról szeretnék szólni, hogy egyes szaktudományok — elsősorban a nyelv- és néprajztudomány — magyarországi és romániai művelői milyen tudományos kérdésekben fordultak a Szótörténeti tárhoz, hogy az eddigi kutatások eredményeit újabb adalékokkal gazdagítsák. Előljáróban megjegyezni óhajtom, hogy nem állt módomban felmérni még hazai viszonylatban sem, hogy teljességében bemutassak minden idevágó közleményt, cikket. Arra törekedtem, hogy legalább izelítőt nyújtsak ezekről a kutatásokról a kezem ügyébe került közlemények alapján.

A nyelvészek közül a magyar helyesírás-történet alapos ismerője KÓSA FERENC két közleményében „Az *s* és *z* hangértékű *sz* az erdélyi kéziratos írásbeliségben” (NyIrK. 27: 151–156) és „A hangérték nélküli *y*, *i* és *j* történetéhez” (uo. 28: 147–152) az erdélyi írásbeliség két helyesírás-történeti kérdését, egy további tanulmányában pedig „A *lesz* ige történetéhez” címűben (uo. 33: 123–133). Bemutatja ezen ige továltó jellegének változatait, igealakjainak változatosságát és jelentéstartalmának előfordulásait a régi erdélyi nyelvhasználatban. A szóalaktan köréből „Az *iránt* névutó történetéhez” című dolgozatában P. DOMBI ERZSÉBET e névutónak az erdélyi régiségbeli hangtani alakváltozatait és összetételeit állította össze és arra a megállapításra jutott, hogy a Tár kimeríthetetlenül gazdag adatanyagával mindenkor alkalmas arra, hogy megvizsgáljuk vajjon ismerjük-e, tudjuk-e eléggé a magyar irodalmi nyelvet (...) s teremthető-lényegesen használjuk-e anyanyelvünket. Ezzel az alapállással — állapítja meg — válik a Szótörténeti tár a mélyebb nyelvismeret, a határozottabb nyelvi öntudat felelős tényezőjévé (Nyelvészeti Tanulmányok 1983. 7–21). Jelentéstörténeti vizsgálódás tárgyául választotta ki B. GERGELY PIROSKA az *idő* szót és szócsaládját, hogy kiegészítse e gazdag jelentéstartalmú szóval kapcsolatos eddigi jelentéstörténeti kutatások eredményeit a szónak a Tárból idézhető előfordulásaival (uo. 22–67). Ugyancsak ő foglalkozott „Az erdélyi asszonyok régi elnevezéseiről” szóló cikkében a névhasználat erdélyi régiségbeli előfordulásaival a Tár I–IV. kötetében található feleszámú adalék alapján (Névtani Értesítő 15: 118–125). A *maga* visszaható névmás tárgyi használatának sokrétűségét és árnyaltságát FERENCZI RITA mutatta be „A *maga* visszaható névmás történetéről” írt tanulmányában NyIrK. 35: 75–86), felhasználva hozzá a Tár gazdag adalékanyagát. Ezt a kérdést — a reflexivitás kifejezését a régiségben — választotta doktori értekezésének tárgyául is.

Külön kell szólnom arról a nagyarányú szótárállalkozásról, amelynek alapját szintén a Szótörténeti tár gazdag szókincsanyaga képezi: az erdélyi magyar nyelv feudalizmuskori román kölcsönszavaira vonatkozó munkálatról. Ebben a Tár munkaközösségéből négyen vettek részt: B. GERGELY PIROSKA, KÓSA FERENC, VÁMSZER MÁRTA és ZSEMLYEI JÁNOS. A munkálatokat SZABÓ T. ATTILA irányította. E mű megjelentetése még várat magára. BAKOS FERENC „A magyar szókészlet román elemeinek története” (Bp., 1982) című összefoglaló művében szintén hasznosan gyűmölcsöztette a Szótörténeti tár eddig megjelent kötetének román eredetű címszavait.

A latin–magyar kevertnyelvűségben együttesen érvényesíthető rétegnyelvi és területi szempontok kérdéséről írt tanulmányában ZSILINSZKY ÉVA rámutatott arra, hogy a SzT-ban igen gazdag szóanyag található a kevertnyelvűség kérdésének vizsgálatához.

Merített a SzT. gazdag szócikk-tárából a TESz. és ennek német nyelvű változata az Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen (Bp., 1993. A–Cs), mert a SzT. számos olyan erdélyi történeti szóelemet hozott felszínre, amely hiányzott a TESz-ből.

A névtudomány számára is bőséges adalékanyagot szolgáltatott a Szótörténeti tár. Ebből a gazdag forrásból szemelgetett ki Kázmér Miklós „Régi magyar családnevek szótára” (XIV–XVI. század). (Bp., 1993) című művében feles számú adalékot.

3.2. A nyelv- és történettudomány mellett a néprajztudomány számára is kimeríthetetlenül gazdag forrásmű a Tár. Erre a tényre már Szabó T. Attila is felhívta a figyelmet, GUNDA BÉLA, BALASSA IVÁN (Ethn. 86: 654–657) és BENDA KÁLMÁN pedig példák sorával igazolta ezt. Magam több viselettörténeti írásban szintén felhasználtam az egyes erdélyi magyar történeti viseletdarabokra vonatkozó adalékokat és ezeket az együtt élő szász és román nép öltözetére vonatkozó adalékokkal vettem össze. Ilyen tárgyú dolgozataim: *Dolmány*. Összehasonlító szó- és viselettörténeti adalékok: Nyelvészeti Tanulmányok 1983. 69–83; Az Erdélyi magyar felsőruha és a szász Falsche. Adalék a magyar–szász összehasonlító viselettörténeti kutatásokhoz: Ethn. 115: 242–255); *Beitrag zu den trachtengeschichtlichen Forschungen in Rumänien im Lichte der Wortgeschichte: A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében*. Budapest–Wien 1989. 349–355); Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár jelentősége az összehasonlító viselettörténeti kutatások szempontjából: A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Budapest 1991. 357–362; Szótörténet — viselettörténet: Adalékok a romániai magyar viselettörténeti kutatásokhoz a szótörténet tükrében: MNyj. 30: 83–87). *Mente*. Ebben a tanulmányomban számos új adattal járultam hozzá — a Tár ide vonatkozó adalékai segítségével — e történeti viseletdarab képének, jellegének megrajzolásához. A dolgozat az Ethn. 1992. évi 1–2. számában jelenik meg.

Vizsgálódásaimban rámutattam arra, hogy a Tár kimeríthetetlenül gazdag kincseshánya, igazi tárház a viselettörténettel foglalkozó kutató számára. Szótörténeti adalékai segítségével nemcsak egy fogalom köre, nyelvi vonatkozásai vizsgálhatók meg, hanem a letűnt századok öltözködése, az öltözetben használt anyagok, kelmék, a rajta alkalmazott díszítés, a vele kapcsolatos szokások és eljárások, intézkedések, az egyes ruhadarabok viselésének nemzedékek és nemek szerinti megoszlása, a bel- és külföldi gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok is feltárhatók. A Tár nélkülözhetetlen kézikönyv a viseletdarabok eredetének, jellegének vizsgálata szempontjából is, mert ezek ismeretében lehet összehasonlító nyelvi és tárgytörténeti vizsgálódásokat végezni és a mai nyelvi és tárgyi formákra következtetni. A szótörténeti adalékok segítenek továbbá hozzá, hogy megismerjük és megmagyarázzuk az öltözködés terén a nevekben és dolgokban érvényesülő kölcsönhatásokat és elvégezhesük a letűnt vagy még használatos öltözetdarabok történeti szemléletű összehasonlító vizsgálatát.

3.3. Végezetül utalni szeretnék még azokra a megnyilatkozásokra, amelyek rövid népszerűsítő formában tájékoztatták a széles olvasóközönset olyan régmúlt eseményekről, amelyek szerkesztés közben ötlöttek a szerkesztő szemébe. Itt elsősorban SZABÓ GYÖRGY cikkecskéire hivatkozhatom. A *mézespogácsa* címszó szerkesztése során a kolozsvári mézespogácsáról (Erdélyi Híradó 1991. X. 9.), a *mennyütökő* 'mennykő' címszóéna a különböző helyeket ért mennykőcsapásról (Szabadság 1992. VII. 31.) írt, majd pedig abból az alkalomból, hogy városunk utcáin megjelentek a gesztenyesütők a *gesztenye* címszó alá besorolt XVI. századi adalékok alapján arról tájékoztatta az olvasót, hogy a *nagybányai gesztenyé*-t több mint 400 éve árusították

Kolozsváron (Erdélyi Híradó 1991. XII. 18.). Ugyancsak ő idézi ezekből az időkből azt az egy mézárszékben történt esetet, amikor a mézáros egyik vevőjét be akarta csapni, s emiatt nemcsak vevője, hanem a mézáróstársak is „úgy eregették és ütögették meg” a csaló mézáróst, hogy annak „a mézáros kamra ablakán kellett elmenekülnie” (Négyszáz esztendő. Szabadság. 1993. szept. 25.). Ma is nagyon időszerű kérdésről számol be a Kétnyelvű felirat című cikkecskéjében (Szabadság. 1992. VIII. 19.). A kolozsvári városi tanács 1580-ban azt a határozatot hozta, hogy a városnak a Szamost átívelő hídjára a feliratot ne csak magyarul, hanem szászul (németül) is ki kell faragni; „ha egyik nemzetnek nyelve — idézi — ott van, a másiké is legyen ott.” (Tájékoztató közli, hogy akkoriban Kolozsvárt jószerével magyarok és szászok lakták, a románság a város környékén, például Feleken élt). A *mise* címszó megszerkesztése adott neki alkalmat arra, hogy kiválogassa a szóra és származékaira vonatkozó történeti adalékokat a XVI–XIX. századból (Az Erdélyi magyar szótörténeti tár *mise* címszava: Keresztény Szó III [1992]/7: 8).

Kiemelték a Szótörténeti tár nyelv- és művelődéstörténeti jelentőségét azok az előadások is, amelyeket a munkaközösség tagjai közül néhányan bizonyos alkalmakkor: kongresszusokon, konferenciákon, az Akadémiai Könyvnapokon 1993-ban, népi egyetemek előadássorozatain, helyi rádióban Vámszer Márta, Kósa Ferenc, Zsemlyei János és Nagy Jenő tartott. Az V. kötetnek a megjelenése a hosszú, csaknem tízévi kényszerszünet után a hazai és a magyarországi könyvkiadásban eseményszámba ment. Az Akadémiai Könyvnapok keretében (1993. áprilisában) az V. kötet megjelenése alkalmával az első helyen méltatták a Tár jelentőségét a magyar nyelvtudományban, Nagy Jenő pedig köszönő szavaiban rámutatott arra, hogy a Tár körüli némaság nem jelentette a munkálatok megszűntét, mert a munkaközösség együtt maradt és megszakítás nélkül folytatta Szabó T. Attila nagy művének előbbre vitelét. Vámszer Márta ugyanakkor Pécsen ismertette a Tár munkálatainak állását. Az V. kötetnek a Kriterion Könyvkiadó által rendezett kolozsvári bemutatóján 1993 májusában Vámszer Márta, Zsemlyei János és Nagy Jenő a munkaközösség, Szilágyi N. Sándor a Kriterion Könyvkiadó részéről beszélt a szótár szerkesztése során szerzett tapasztalatairól, megjelenésének viszonyosságaitól, s annak a reményének adott kifejezést, hogy Szabó T. Attila örökségét a munkaközösség teljes odaadással fogja magára vállalni és folytatni.

Mi pedig reméljük, hogy a még hátralevő útszakaszt az eddig megtett feleútnál gyorsabban és zökkenésmentesebben tudjuk bejárni, és azon leszünk — ha a körülmények is engedik —, hogy az ezredfordulóig az Erdélyi magyar szótörténeti tár teljes sorozata elkészüljön.

NAGY JENŐ